

**การพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์อย่างมีส่วนร่วม
ของชุมชนเมืองเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี**
**THE DEVELOPMENT OF HISTORICAL TOURISM ROUTE
BY WIANG SA COMMUNITY'S PARTICIPATION, SURAT THANI PROVINCE**

วิชชุดา ให้เจริญ^{1*}
Witchuta Haicharoen^{1*}

^{1*} สาขาวิชาการจัดการอุตสาหกรรมบริการ, วิทยาลัยนานาชาติการท่องเที่ยว, มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี, จังหวัดสุราษฎร์ธานี

^{1*} Program in Hospitality Industry Management, International School of Tourism, Suratthani Rajabhat University, Suratthani

Received: May 19, 2022 Revised: May 30, 2022 Accepted: May 30, 2022

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ออกแบบและพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ของชุมชนเมืองเวียงสระ 2) พัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ในพื้นที่ชุมชนเมืองเวียงสระ และ 3) พัฒนาผู้นำเที่ยวในกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ของชุมชนเมืองเวียงสระ งานวิจัยนี้เป็นวิจัยเชิงคุณภาพวิเคราะห์ข้อมูลโดยการพรรณนาวิเคราะห์ ผู้ให้ข้อมูลหลักคัดเลือกแบบเจาะจง คือ ประชาชนในท้องถิ่น จำนวน 50 คน ผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยว จำนวน 15 คน นักท่องเที่ยว จำนวน 50 คน และกลุ่มหน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้อง จำนวน 15 คน จาก 6 หน่วยงาน ผลการศึกษา พบว่า 1) เส้นทางท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ของชุมชนเมืองเวียงสระ ประกอบด้วย วัดเวียงสระ – เทวสถาน – พระศรีศากยมุณี – เจดีย์และสระน้ำโบราณ – พระพุทธรูปหินทรายแดง – ท่าเรือโบราณ – ศาลพระยาอุทอง และเส้นทางการเรียนรู้ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมชุมชน 2) การพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ของชุมชนเมืองเวียงสระให้สอดคล้องตามเส้นทางและรายการนำเที่ยวที่พัฒนาขึ้น คือ ผูกโยงกิจกรรมท่องเที่ยวในกลุ่มโบราณสถานเมืองโบราณเข้าไว้กับกิจกรรมการเรียนรู้ในแหล่งภูมิปัญญาของชุมชน และ 3) การพัฒนาผู้นำท่องเที่ยว เป็นการพัฒนาเยาวชนในพื้นที่ให้มีทักษะในการนำเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ และวิถีชีวิตชุมชน ปัจจุบันมีผู้นำเที่ยว จำนวน 19 คน

คำสำคัญ: การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ เมืองโบราณเวียงสระ เส้นทางท่องเที่ยว

^{*}Corresponding author. Tel.: 081 083 6753

Email address: witchuta.hai@sru.ac.th

Abstract

The goals of this study were as follows: 1) design and develop historical tourism routes in the Wiang Sa Community 2) develop tourism activities in the Wiang Sa community, and 3) develop tour guides for historical tourism activities in the Wiang Sa community. This research was qualitative. The data were analyzed by the descriptive analytics method. The key informants were selected: 50 residents, 15 tour operators, 50 tourists, and 15 people from 6 related sectors. The research results revealed that 1) the historical tourism route of the Wiang Sa community, including Wat Wiang Sa – Shrine – Phra Sri Sakayamunee – Pagoda and Ancient Pond – Hin Sai Daeng image of Buddha – Ancient Harbour – Phraya U Thong shrine and the wisdom learning route and community culture; 2) the development of historical tourism activities of Wiang Sa community should be based on the route and the itinerary. It is a link of the ancient city archaeological site to the tourism activities together with the learning activities in the wisdom of the community, and 3) the development of tourism leader is the local youth development skill of tourism leader in historical and community way of life. At present, there are 19 tourism leaders.

Keywords: Historical Tourism, Wiang Sa ancient city, Tourism Route

บทนำ

การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ เป็นการเดินทางท่องเที่ยวไปในสถานที่ที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ประเพณี สังคมและวัฒนธรรม รวมถึงสถานที่ที่รวบรวมความทรงจำและความผูกพันของคนในสมัยก่อน และถ่ายทอดมาถึงคนในยุคปัจจุบัน เพื่อความเพลิดเพลินและตระหนักถึงคุณค่าของสถานที่ มีจิตสำนึกที่ดีต่อการรักษามรดกทางประวัติศาสตร์ โดยชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยว จังหวัดสุราษฎร์ธานีเป็นจังหวัดที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมายาวนาน เชื่อกันว่าเคยเป็นที่ตั้งของอาณาจักรศรีวิชัย อาณาจักรโบราณที่มีความเจริญรุ่งเรืองในอดีต โดยหนึ่งในชุมชนที่นักประวัติศาสตร์สันนิษฐานว่าในอดีตนั้นตั้งอยู่บนเส้นทางอารยธรรมศรีวิชัยที่มีไหลเป็นศูนย์กลางคือเมืองโบราณเวียงสระ ตำบลเวียงสระ อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี (นงคราญ สุขสม, ม.ป.ป.)

เมืองโบราณเวียงสระ ตั้งอยู่ห่างจากตัวจังหวัดประมาณ 80 กิโลเมตร มีลักษณะเกือบเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาดพื้นที่ 386 ไร่ 1 งาน 15.38 ตารางวา วางตัวอยู่ในแนวเหนือ-ใต้ เป็นเมืองที่มีคูน้ำล้อมรอบ แบ่งตัวเมืองออกเป็นสองส่วนเกือบเท่ากัน ทางด้านทิศเหนือใช้ลำน้ำคลองตาลเป็นคูเมือง ด้านทิศตะวันตกใช้ลำแม่น้ำตาปีเดิม (แม่น้ำหลวง) เป็นแนวคูและทำเรือ ส่วนด้านทิศตะวันออกและทิศใต้ มีการขุดคูชักน้ำจากลำน้ำทั้งสองเข้ามา ทำให้มีการสันนิษฐานถึงที่มาของชื่อเมืองที่มีสระน้ำอยู่ภายในเมือง หรือจากการสร้างเมืองที่มีน้ำเป็นปราการล้อมรอบในทุกด้านว่า “เมืองเวียงสระ” ร่องรอยเมืองโบราณเวียงสระสามารถแบ่งออกเป็น 2 เมือง คือ 1) เมืองนอก มีขนาดกว้าง 492 เมตร ยาว 550 เมตร มีแนวต่อเนื่องกับเมืองในทางด้านทิศตะวันออกซึ่งเป็นที่ตั้งของโบราณสถานวัดเวียงสระปัจจุบัน มีแนวคูเมืองโบราณขนาดความลึก 1-3 เมตร กว้างประมาณ 3-5 เมตร ปรากฏอยู่แต่ขาดหายเป็นช่วง ๆ จากการบูรณะปรับแต่งพื้นที่ 2) เมืองใน เป็นบริเวณที่ยังคงปรากฏร่องรอยและหลักฐานทางโบราณคดีมาก เนื่องจากมีต้นไม้ปกคลุมอยู่หนาแน่น ประกอบกับชาวบ้านมีความเชื่อว่าหากใครก็ตามที่ทำลายต้นไม้หรือเข้าไปขุดหาโบราณวัตถุในเขตเนินโบราณสถานแล้ว จะต้องมิอันเป็นไป เนินโบราณสถานที่สำคัญมีอยู่ด้วยกัน 4 แห่ง คือ ฐานพระนารายณ์ และกลุ่มโบราณสถานใกล้เมืองนอก มีสระน้ำโบราณอยู่บริเวณกึ่งกลางเยื้องไปทางทิศตะวันออก ขนาดของเมืองชั้นในกว้างประมาณ 200 เมตร ยาว 620 เมตร ความกว้างของคูเมืองมีขนาด 3-5 เมตร

ลึกประมาณ 2-3 เมตร บางตอนปรากฏแนวเนินดินกว้าง 4-5 เมตร และสูงจากระดับพื้นดินปัจจุบัน 1.50-2 เมตร (สารัท ขอสันติสกุล, 2556)

ลูเนต์ เดอ ลาจองกิแอร์ (Lunet de Lajonquiere) นักโบราณคดีชาวฝรั่งเศส ได้เริ่มต้นทำการสำรวจสภาพแวดล้อมของเมืองเวียงสระเป็นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2442 และได้ทำแผนที่บริเวณเมืองโบราณไว้ด้วย ในครั้งนั้นพบว่าที่ตั้งของชุมชนเมืองโบราณ มีแนวคูขนาดเล็กทางด้านทิศตะวันออกและทิศใต้ ส่วนทางด้านอื่นๆ เป็นลำน้ำธรรมชาติ ในปี พ.ศ. 2470 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสด็จตรวจราชการมณฑลพิษณุโลก และได้เสด็จมายังเมืองเวียงสระ ในครั้งนั้นได้ขุดพบเทวรูปศิลาจากบริเวณฐานพระนารายณ์ ภายในบริเวณเมืองโบราณชั้นนอกไปเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร 3 องค์ด้วยกัน คือ 1) เทวรูปพระนารายณ์วิฆเนศวรฤๅษ สวมหมวกทรง กระบอง ทำด้วยศิลามีขนาดสูง 148 เซนติเมตร มี 4 กร อายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 11-12 2) เทวรูปพระวิฆเนศวรหรือพระนารายณ์ 4 กร ทำด้วยศิลาทรงสูง 53 เซนติเมตร ลักษณะแบบสกุลช่างโจษะ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 และ 3) เทวรูปพระศิวะทศกัณฐะเป็นประติมากรรมนูนสูง ทำด้วยศิลาทรง เป็นพระศิวะปางดุร้าย สูงประมาณ 51.50 เซนติเมตร อยู่ในลักษณะเปลือย มีสุนัขเป็นพาหนะเห็นส่วนหัวและหางอยู่ทางด้านหลัง อิทธิพลศิลปะอินเดียแบบโจษะตอนต้น อายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 ต่อมาในปี พ.ศ. 2477 ดร.ควอริทซ์ เวลส์ (Dr.Quaritch Wales) นักโบราณคดีชาวอังกฤษ ได้เดินทางมาสำรวจบริเวณเมืองโบราณเวียงสระ พบแนวเนินอิฐซึ่งน่าจะเป็นฐานศาสนสถานขนาดเล็ก เศษเครื่องปั้นดินเผาแบบพื้นเมือง และหลักฐานชิ้นสำคัญคือประติมากรรมพระศากยมุนีศิลา พระพุทธรูปปางลีลาจำหลักเป็นภาพนูนสูงบนแผ่นศิลาทรงแดง ขนาดสูง 11.50 เซนติเมตร อายุราวพุทธศตวรรษที่ 11-12 ต่อมาในปี พ.ศ. 2479 กรมศิลปากร ได้ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานแก่เมืองโบราณเวียงสระ (พจนีย์ แก้วเจริญ, 2551)

อย่างไรก็ตาม แม้ต่อมาจะมีผู้สนใจเมืองโบราณเวียงสระ ได้พยายามเข้าไปศึกษาเรื่องราว มีการสำรวจและขุดหาแต่ก็ไม่พบหลักฐานสำคัญๆ แต่อย่างใด ในช่วงหลังปี พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา เมืองโบราณเวียงสระ ได้ถูกทิ้งร้างทำให้เป็นป่ารกชังงอกคลุมทั่วไป นอกจากนี้เมืองโบราณเวียงสระและพื้นที่ใกล้เคียงเป็นพื้นที่หนึ่งที่มีการเคลื่อนไหวและต่อสู้ทางลัทธิการเมือง ทำให้ชนกวีชากรไม่ได้เข้าไปศึกษาอย่างจริงจังมากนัก ในช่วงยุคสมัยนั้นผู้คนนิยมใช้เรือในการเดินทางและติดต่อค้าขาย บริเวณข้างวัดเวียงสระมีท่าน้ำ ในอดีตมีเรือบรรทุกสินค้ามาขึ้นจอดเพื่อขายของ อาทิ เกลือ กะปิ ส่วนสินค้าพื้นเมืองที่ชาวเวียงสระนำมาแลกเปลี่ยนส่วนใหญ่เป็นหมากแห้ง มะพร้าว กล้วย ชาน้ำจืด ชาวเวียงสระเองยังได้ใช้แพบรรทุกไม้ไผ่ไม้ซุง ซึ่งมีมากบริเวณเมืองเวียงสระสมัยก่อนไปขายยังตลาดบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี (รัตพล สุวรรณโชติ, สัมภาษณ์: 1 มิถุนายน 2560) ต่อมาคนจีนเริ่มเข้ามาตั้งรกรากเป็นจำนวนมากดูได้จากบ้านเรือนสมัยก่อนที่ยังหลงเหลืออยู่ในปัจจุบันเป็นแบบชาวจีน ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีทางรถไฟตัดผ่านมายังอำเภอเวียงสระ มีการตั้งสถานีรถไฟบ้านส้องขึ้น ทำให้คนจากเวียงสระอพยพไปตั้งบ้านเรือนบริเวณสถานีรถไฟกันมากเพราะคิดว่าคงจะมีความเจริญในอนาคต แต่การเดินทางจากเมืองเวียงสระไปยังสถานีรถไฟบ้านส้องค่อนข้างลำบากต้องเดินเท้า ผู้คนที่อพยพไปแล้วเห็นว่าไม่มีความเจริญจึงย้ายกลับมาเวียงสระเช่นเดิม พอมาในยุคที่มีถนนตัดผ่านทำให้การสัญจรทางบกเริ่มมีมากขึ้น การพึ่งพิงสายน้ำน้อยลง การเดินทางโดยทางเรื่อน้อยลง ผู้คนเริ่มมาตั้งบ้านเรือนบริเวณแนวถนนมากขึ้น เริ่มมีการขยายตัวของชุมชนจากเมืองเวียงสระออกไปตั้งที่สถานีรถไฟบ้านส้องห่างกันประมาณ 7 กิโลเมตร ทำให้บริเวณสถานีรถไฟบ้านส้องกลายเป็นตลาดใหญ่มีความเจริญมาก ด้วยความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของเมืองที่เปลี่ยนท่าเลไป ทำให้ปัจจุบัน เมืองโบราณเวียงสระค่อนข้างที่จะอยู่อย่างโดดเดี่ยว ชาวโบราณสถานมีต้นไม้นานาที่ขึ้นบดบัง แม้จะเป็นแหล่งโบราณคดีที่มีความสำคัญในการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ของแหล่งอารยธรรมโบราณในดินแดนแถบภาคใต้ แต่ด้วยปัจจัยทางด้านการประชาสัมพันธ์ที่มีไม่มากนัก สภาพแวดล้อม และความเชื่อของชาวบ้านที่จะไม่เข้าไปในพื้นที่เมืองโบราณโดยไม่จำเป็น ทำให้นักท่องเที่ยวรู้จักเมืองโบราณเวียงสระค่อนข้างน้อย (สากล บัวแย้ม, สัมภาษณ์: 15 มิถุนายน 2560)

นอกจากโบราณสถานแล้ว ชุมชนเมืองเวียงสระยังมีมรดกทางภูมิปัญญาที่ได้สั่งสมและถ่ายทอดสืบต่อกันมาเป็นแหล่งเรียนรู้และเพิ่มประสบการณ์ทางวัฒนธรรมแก่บุคคลภายนอกได้อย่างน่าสนใจ ได้แก่ ภูมิปัญญาการตีเหล็กแบบโบราณ

มโนราห์ ภูมิปัญญาหมอกระดุกการรักษาแบบพื้นบ้าน สมุนไพรไทย หมอผี เทศกาลประเพณีทำบุญเข้าฐานพระนารายณ์คืนถิ่น เทศกาลทำบุญสารทเดือนสิบ และแหล่งเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงที่นำแนวพระราชดำริเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 มาปรับใช้อย่างเป็นรูปธรรม

อย่างไรก็ตาม ในพื้นที่ดังกล่าวยังไม่มีกำหนดเส้นทางท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ที่ชัดเจน มีผู้เดินทางเข้าไปในพื้นที่ประวัติศาสตร์ของชุมชนบ้าง แต่ส่วนใหญ่เป็นนักวิชาการ นักเรียนนักศึกษาที่ครูอาจารย์นำลงพื้นที่ทำกิจกรรมตามโครงการ หรือศึกษาตามความสนใจเฉพาะด้าน นักท่องเที่ยวบางกลุ่มเดินทางเข้าไปในพื้นที่ตามคำบอกเล่าของผู้รู้จัก หรือจากแหล่งข้อมูลที่ตนสืบค้นได้มา ปัญหาที่นักท่องเที่ยวประสบเมื่อเดินทางเข้าไปในชุมชนเวียงสระหากไม่ใช่นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ คือ ไม่มีความรู้เกี่ยวกับโบราณสถาน โบราณวัตถุที่สำคัญในพื้นที่เมืองโบราณเวียงสระ ขาดความรู้ด้านเส้นทางและกิจกรรมท่องเที่ยวที่สามารถมีส่วนร่วมร่วมกับชุมชนได้ กิจกรรมที่นักท่องเที่ยวทำโดยทั่ว ๆ ไปคือ เดินทางไปที่วัดเวียงสระตามข้อมูลท่องเที่ยวที่เผยแพร่ระบุว่าเป็นที่ตั้งของเมืองโบราณ ถ่ายภาพวัด พระพุทธรูป สถาปัตยกรรม หรือในจุดที่ตนสนใจเป็นที่ระลึก จากนั้นก็กลับออกมา แต่ถ้าพบผู้ที่สามารถบอกเล่าประวัติความเป็นมาของชุมชน หรืออาสนาที่เกี่ยวข้องจะได้ความรู้ที่ครบถ้วนกลับออกมา

ผู้วิจัยเห็นว่า การศึกษาให้เกิดการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ในพื้นที่เมืองโบราณเวียงสระอย่างเป็นรูปธรรม และประชาสัมพันธ์ให้บุคคลภายนอกรับรู้ถึงเส้นทางท่องเที่ยวและกิจกรรมการท่องเที่ยว ที่นักท่องเที่ยวสามารถเรียนรู้และสร้างประสบการณ์ทางวัฒนธรรมร่วมกับชุมชนได้นั้น จะช่วยทำให้การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ในเมืองโบราณเวียงสระมีทิศทางการดำเนินงานและบริหารจัดการอย่างชัดเจน เป็นการเปิดพื้นที่การท่องเที่ยว ซึ่งประโยชน์ที่ได้มีทั้งในแง่ของความรู้ทางวัฒนธรรม การทำความเข้าใจกับประวัติศาสตร์ของพื้นที่ เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจในวงจรรอบ ๆ ของการท่องเที่ยว อีกทั้งยังสามารถพัฒนาคมนาคมในชุมชนให้มีทักษะเป็นผู้นำเที่ยวในชุมชนของตนได้อีกด้วย ถือเป็นการท่องเที่ยวที่เกิดการเรียนรู้บนพื้นฐานความรับผิดชอบร่วมกัน

จุดประสงค์การวิจัย

1. เพื่อออกแบบและพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ของชุมชนเมืองเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี
2. เพื่อพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ในพื้นที่ชุมชนเมืองเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี
3. เพื่อพัฒนาผู้นำเที่ยวในกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ของชุมชนเมืองเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี

หลักการ แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยเรื่องนี้ ทำให้เห็นว่า การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ในพื้นที่ต่าง ๆ ของประเทศไทย ได้มีการวิจัยอย่างกว้างขวาง โดยเน้นที่การสร้างระบบบริหารจัดการให้ทุกฝ่ายได้รับประโยชน์จากกิจกรรมดังกล่าว เช่นงานของ จักรินรัตน์ นิยมคำ (2558) ศึกษาการพัฒนาศักยภาพการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น จังหวัดเชียงใหม่ ให้ความเห็นว่า ความสำคัญของการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์คือการทำความเข้าใจกับชุมชนและส่งเสริมให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการด้านต่าง ๆ

ทิพาพร ไตรบรรณ (2557) ศึกษาเรื่อง แนวทางการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์: กรณีศึกษาหมู่บ้านอรัญญิก จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ให้ความเห็นว่า การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ในพื้นที่ดังกล่าวต้องเพิ่มความร่วมมือจากหน่วยงานภาครัฐ เอกชน และประชาชนในพื้นที่ และควรเตรียมความพร้อมด้านสิ่งอำนวยความสะดวกทางการท่องเที่ยว

ธณัฏฐ์ กลุสรี (2559) ศึกษาเรื่อง การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์: กรณีศึกษาพิพิธภัณฑ์สิรินธร ตำบลโนนบุรี อำเภอสหัสขันธ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ ให้ความเห็นว่า ควรจัดสรรงบประมาณเพื่อปรับปรุงแหล่งท่องเที่ยวให้เพียงพอ ควร

พัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกทางการท่องเที่ยว และสร้างการมีส่วนร่วมในเครือข่ายชาวบ้านและกลุ่มเยาวชนให้เห็นความสำคัญของการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์

วิภาวรรณ ปิ่นแก้ว (2551) ได้ศึกษาเพื่อเสนอเส้นทางท่องเที่ยวเชิงนิเวศในอำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี ให้ความเห็นว่า จังหวัดเพชรบุรีมีศักยภาพสูงด้านการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และธรรมชาติ เสนอแนะเส้นทางท่องเที่ยวห้าเส้นทางที่สำคัญ คือ 1) เส้นทางชมงานศิลป์ถิ่นช่างเมืองเพชร 2) เส้นทางเยี่ยมเยือนวัด วัง สถาปัตยกรรม และโบราณสถาน 3) เส้นทางเลาะเลียบริมธารธรรมชาติ แวะชวยหาดหาดเจ้าสำราญ 4) เส้นทางงามมัสการสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่เมืองเพชร และ 5) เส้นทางเยี่ยมชมวิถีชีวิต กิจกรรม ย่านของฝากเมืองเพชร โดยทุกเส้นทางควรมีลักษณะการจัดเส้นทางแบบทางเดียว

เห็นได้ว่า กระบวนการมีส่วนร่วม และความต่อเนื่องยั่งยืนของกิจกรรมการท่องเที่ยว ถือเป็นปัญหาหลักของการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ การดำเนินงานวิจัยจึงต้องการให้คำตอบว่า ควรมีกระบวนการบริหารจัดการอย่างไรให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน และสามารถดำเนินกิจกรรมการท่องเที่ยวด้วยตนเองได้อย่างต่อเนื่องและยั่งยืน

กรอบแนวคิด

งานวิจัยนี้ต้องการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ของชุมชนเมืองเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี ซึ่งเป็นโบราณสถานที่แสดงร่องรอยของอาณาจักรศรีวิชัยที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ให้มีมาตรฐานและเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญในจังหวัดสุราษฎร์ธานี โดยชุมชนเจ้าของพื้นที่มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการผ่าน 3 กิจกรรมหลัก คือ 1) การออกแบบและพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยว 2) การพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวตามเส้นทางดังกล่าว และ 3) การพัฒนาผู้นำเที่ยวจากคนในท้องถิ่น ผลการวิจัยครั้งนี้สามารถเป็นตัวอย่างสำคัญของการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ในพื้นที่อื่น ๆ ต่อไป

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้ใช้รูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ โดย 1) การจัดเวทีประชุมผู้เกี่ยวข้อง จำนวน 2 ครั้ง ๆ ละ 50 คน เพื่อรับฟังความคิดเห็นถึงการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ของชุมชนเมืองเวียงสระ 2) การสัมภาษณ์เชิงลึก ทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการต่อผู้เกี่ยวข้อง คัดเลือกแบบเจาะจง 3) การสนทนากลุ่มย่อย และ 4) การประชุมทางวิชาการเพื่อวิพากษ์ข้อมูลและร่วมตรวจสอบข้อมูลคัดเลือกจากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก 4 กลุ่ม จำนวน 50 คน คือ กลุ่มประชาชนในท้องถิ่น จำนวน 50 คน กลุ่มผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยว ได้แก่ ผู้ประกอบการธุรกิจการขนส่ง ธุรกิจที่พักแรม ธุรกิจร้านอาหาร ธุรกิจนำเที่ยว และธุรกิจจำหน่ายของที่ระลึก จำนวน 15 คน กลุ่มนักท่องเที่ยว จำนวน 50 คน และกลุ่มหน่วยงานที่มีส่วนสนับสนุนและมีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ในชุมชนเมืองเวียงสระ จำนวน 15 คน จาก 6 หน่วยงาน จากนั้นนำเสนอผลการวิจัยโดยใช้การพรรณนาวิเคราะห์ ตรวจสอบข้อมูลโดยผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้ให้ข้อมูลกลุ่มต่าง ๆ และการนำข้อมูลมาจัดประชุมทางวิชาการ

ผลการวิจัย

เมืองโบราณเวียงสระ ตั้งอยู่ในเขตหมู่ที่ 7 บ้านเวียง ตำบลเวียงสระ อำเภอเวียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี เชื่อกันว่าเป็นเมืองโบราณที่มีความเจริญรุ่งเรืองสืบต่อกันมาเป็นเวลายาวนานตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 7 แต่ช่วงเวลาดังกล่าวไม่มีหลักฐานการจารึกที่แน่ชัดว่ามีกษัตริย์ปกครองบ้านเมืองสืบต่อกันมาอย่างไร แต่มีหลักฐานทางโบราณวัตถุที่พอจะยืนยันได้แน่ชัดว่า เมืองนี้ได้รับอิทธิพลทางพุทธศาสนาจากอินเดียแน่นอน หลักฐานทางโบราณคดีที่น่าสนใจที่ได้มีบรรดานักวิชาการศึกษาค้นคว้ามาแล้วและเพิ่งค้นพบใหม่มีดังนี้ เครื่องมือหินสมัยก่อนประวัติศาสตร์ พระพุทธรูปหินทรายแดงนูนสูง เทวรูปพระวิฆณุหรือพระนารายณ์สวมหมวกทรงกระบอกรทำด้วยศิลา พระวิฆณุหรือพระนารายณ์ 4 กร พระศิวนฤทระไภวระ มี

ตำนานเมืองเล่าว่า ได้มีชาวอินเดียคนหนึ่ง นำไพร่พลสมัครพรรคพวกประมาณ 30,000 คน โดยมีผู้นำสองคน คือ พราหมณ์โมลีผู้พี่ และพราหมณ์มาลาผู้น้อง เข้ามาพร้อมกับอาจารย์อีก 2 ท่าน คือ พระพุทธคัมภีร์ และพระพุทธศาคร นำพระพุทธศาสนาหลักธัมมสังคายนายานเข้ามาสู่ประเทศเพื่อค้นหาพระบรมธาตุ ซึ่งตามคัมภีร์ของลังกาทะเลที่เมืองตะโกลา (ปัจจุบัน คือ อ.ตะกั่วป่า จ.พังงา) และได้ล่องเรือมาตามลำน้ำตะกั่วป่า ข้ามเขาศกจนถึงคลองพุมดวง จึงได้สร้างบ้านแปงเมือง โดยแบ่งเมืองออกเป็น 2 เมือง ให้พราหมณ์โมลีผู้พี่ครองเมืองชั้นใน พราหมณ์มาลาผู้น้องครองเมืองชั้นนอก พระพุทธคัมภีร์อยู่วัดใน พระพุทธศาครอยู่วัดนอก ต่อมาเมืองเวียงสระเกิดไข้ห่าระบาดจึงอพยพผู้คนย้ายหนีไป (พจนีย์ แก้วเจริญ, 2551) ด้วยบริบทด้านพื้นที่ของชุมชนสามารถเชื่อมโยงการท่องเที่ยวเข้ากับคุณค่าทางประวัติศาสตร์ และหลักฐานทั้งโบราณสถานและโบราณวัตถุ ที่ปรากฏเป็นซากเมืองเก่า เช่น คูเมือง เทวสถาน เจดีย์ พระพุทธรูป ร่องรอยสระใหญ่บริเวณใจกลางเมือง และท่าเรือโบราณที่มีการขุดพบซากเรือ

เส้นทางท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ของชุมชนเมืองเวียงสระ

เป็นการเชื่อมโยงผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยว 2 ส่วน คือ แหล่งโบราณสถานกับแหล่งเรียนรู้ทางภูมิปัญญาของชุมชนเข้าไว้ด้วยกัน เพื่อเพิ่มคุณค่าและมูลค่าทางการท่องเที่ยว รูปแบบเป็นทัวร์วันเดียว (Day Trip) ถ้าหากนักท่องเที่ยวต้องการพักค้างคืนอยู่ในชุมชนสามารถทำได้ โดยแหล่งเรียนรู้ภูมิโนราห์และแหล่งเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงมีที่พักให้นักท่องเที่ยวทั้งรายเดี่ยวและเป็นหมู่คณะเข้าพักได้ ดังนี้

1. เส้นทางท่องเที่ยวเมืองใน ไหว้พระพุทธรเจ้า 6 พระองค์ เมืองนอก

เป็นเส้นทางนำชมโบราณสถานและโบราณวัตถุในเขตเมืองโบราณเวียงสระ (เมืองใน) และสักการะพระพุทธรูป 6 พระองค์ ของเมืองนอก ที่ประดิษฐานอยู่ในวิหารวัดเวียงสระ โดยโปรแกรมจะเริ่มจากจุดนัดพบที่วัดเวียงสระเนื่องจากเป็นวัดโบราณที่มีประวัติศาสตร์และมีบทบาทต่อชุมชนมาช้านาน โบราณวัตถุและข้อมูลการสืบค้นทางโบราณคดีของชุมชนบางส่วนจัดแสดงไว้ที่วัดแห่งนี้ อีกทั้ง ยังตั้งติดกับแหล่งโบราณสถานที่จะนำนักท่องเที่ยวเข้าชม เพื่อต้อนรับและบรรยายข้อมูลโดยสรุปของสถานที่ ข้อควรปฏิบัติระหว่างท่องเที่ยว กฎระเบียบของชุมชน มีการต้อนรับนักท่องเที่ยวด้วยเครื่องดื่มสมุนไพรที่ผลิตจากแหล่งภูมิปัญญาสมุนไพร จากนั้นนำชมพื้นที่ด้านในของตัวเมืองโบราณเวียงสระ และรับประทานอาหารกลางวันที่ผลิตจากวัตถุดิบในชุมชน

เส้นทางและจุดนำชมพื้นที่ด้านในของเมืองโบราณ คือ วัดเวียงสระ – เทวสถาน – พระศรีศากยมุณี – เจดีย์และสระน้ำโบราณ – พระพุทธรูปหินทรายแดง – ท่าเรือโบราณ และศาลพระยาอุทอง ตามลำดับ

1) วัดเวียงสระ

เป็นวัดโบราณคู่มากับตำนานเมืองโบราณเวียงสระ ตั้งติดกับคูเมืองโบราณ ภายในวัดมีสิ่งน่าสนใจอยู่หลายจุดด้วยกัน โดยเฉพาะวิหารประดิษฐานพระพุทธรูปของเมืองนอก 6 องค์ หอไตรโบราณ หอฉันโบราณ เสาหินทรายแดง พระพุทธรูป และพลับพลาที่ประทับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช (รัชกาลที่ 9) สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี ที่ได้เสด็จมาเยี่ยมชมและทอดพระเนตรโบราณวัตถุที่วัดเวียงสระ

ภาพที่ 1 โบราณสถานวัดเวียงสระและแนวป่าด้านหลังที่ตั้งของโบราณสถานเมืองใน
ภาพถ่ายโดย: เจตน์ยธ เพชรศรี (2560)

ภาพที่ 2 เทวรูปพระศิวะวฑูกะไกรวระ (ปางดุร้าย), เทวรูปพระนารายณ์วิษณุจตุรภุช และเทวรูปพระวิษณุศิลา
(จากซ้ายไปขวา)

ภาพถ่ายโดย: เจตน์ยธ เพชรศรี (2560)

2) เทวสถาน

เป็นบริเวณที่ค้นพบองค์พระนารายณ์ของเมืองเวียงสระ ยังคงมีร่องรอยฐานเป็นอิฐก่ออยู่ วัดได้สร้างอาคารสำหรับแสดงรูปจำลองของพระนารายณ์ที่ค้นพบ จำนวน 3 องค์ คือ 1) เทวรูปพระนารายณ์วิษณุจตุรภุช สูง 148 เซนติเมตร สลักนูนสูงสกุลช่างปิลลวะ อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 11-12 มี 4 กร 2) เทวรูปพระวิษณุศิลา สูง 53 เซนติเมตร สลักนูนสูง

สกุลช่างโจฬะ อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 15-16 และ 3) เทวรูปพระศิวะวฑูกะไกรวระ (ปางดุร้าย) สูง 51.50 เซนติเมตร สลักนูนสูงสกุลช่างโจฬะ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 15-16 (องค์จริงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร)

3) พระศรีศากยมุณี

พระพุทธรูปศิลาสลักนูนสูง 16.50 เซนติเมตร อายุราวพุทธศตวรรษที่ 11 พบโดย ดร.ควอริทซ์ เวลส์ (Dr.Quaritch Wales) นักโบราณคดีชาวอังกฤษ พบฝังอยู่ข้างซากโบราณสถานกลางเมืองเวียงสระ มีความคล้ายคลึงกับประติมากรรมในศิลปะอินเดียแบบคุปตะ สกุลช่างสารนาถ อาจนำเข้ามาจากอินเดียหรือทำขึ้นเองยังหาข้อสรุปไม่ได้ (องค์จริงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร)

4) เจดีย์และสระน้ำโบราณ

ทั้งเมืองในและเมืองนอกต่างมีเจดีย์เมืองละ 1 องค์ แต่เจดีย์เมืองนอกหรือออกเมื่อปี พ.ศ. 2495 เพื่อเลื่อนวิหารและพระพุทธรูปขนาดใหญ่ทั้ง 6 องค์ ให้มาอยู่ในระดับเดียวกับพระอุโบสถ เจดีย์มีลักษณะรูปทรงระฆังคว่ำ สันนิษฐานว่าเจดีย์เมืองในสร้างขึ้นเพื่อสักการบูชาแทนพระพุทธรูป หรือเป็นอนุสรณ์ของบุคคลสำคัญประจำเมือง ลักษณะการก่อสร้างใช้อิฐดินเผาไม่สอปูน หันหัวออก สภาพปัจจุบันยังมีร่องรอยฐานอิฐแต่ชำรุดไปตามกาลเวลา ยังหารูปทรงและขนาดไม่ได้ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 15 ถัดจากเจดีย์เข้าไปด้านในบริเวณกึ่งกลางเมืองเยื้องไปทางทิศตะวันออกจะเป็นสระน้ำโบราณ เป็นหนึ่งในข้อสันนิษฐานว่าเป็นที่มาของชื่อ “เมืองเวียงสระ” ด้วยเช่นกัน

ภาพที่ 3 ภาพเจดีย์เมืองใน

ภาพถ่ายโดย: เจตนัยธ์ เพชรศรี (2560)

5) พระพุทธรูปหินทรายแดง

พระพุทธรูปหินทรายแดง พบจำนวนมากทั้งบริเวณเมืองนอกและเมืองในแต่ชำรุดเป็นซากเกือบทั้งหมด ยกเว้นในวิหารเมืองนอก 6 องค์ ที่ได้รับการบูรณะรักษาไว้ เพื่อเป็นสิ่งสักการะของประชาชนทั่วไป พระพุทธรูปเกือบทั้งหมดเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย พบปางสมาธิเพียง เมืองละ 1 องค์เท่านั้น ลักษณะทางพุทธศิลป์ของพระพุทธรูปเมืองนอก (วัดเวียงสระปัจจุบัน) เป็นฝีมือช่างท้องถิ่น อยู่ในตระกูลช่างไชยา พระเศวตมามีกลีบบัวเข็ม ยอดพระเศวตมีอุณาโลมด้านข้าง มีรั้วประกอบ หน้าผากมีไรพระศกบาง ปลายสังขมาฏีซ้อนกัน 2 ชั้น อายุประมาณสมัยอยุธยาตอนต้น ส่วนพระพุทธรูปเมืองใน

มีพระหัตถ์รูปไข่ พระเนตรโปนเหลือบดำ พระโอษฐ์ยิ้มสรวลเล็กน้อย ขมวดพระเกศาเล็ก ไม่มีไรพระศก ครองจีวรห่มเฉียง เปิดพระองค์ สังฆาฏิ ยาวถึงพระนาภีส่วนปลายตรง มีพระพุทธรูปหลัก 7 องค์ ประดิษฐานในวิหาร 6 องค์ ในอุโบสถ 1 องค์ เป็นที่น่าสังเกตว่าพระพุทธรูปของทั้งสองเมืองมีการสร้างให้มีพุทธลักษณะต่างกัน

6) ท่าเรือโบราณ

อยู่เรือหรือท่าจอดเรือ ขนาดใหญ่พบ 5 แห่ง ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกโดยอาศัยลำน้ำคลองตาลและแม่น้ำหลวงหรือแม่น้ำตาปีเดินทางติดต่อขนส่งสิ่งของสินค้าระหว่างเมืองเวียงสระกับดินแดนอื่น ๆ เช่น อินเตีย จัน เวียดนาม กัมพูชา ศรีสัตนาลัย สุโขทัย อโยธยา เมืองคูบัวราชบุรี อาหรับ จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบบริเวณอยู่เรือ คือ 1) เครื่องถ้วยลายครามสมัยราชวงศ์ซ่งจากแหล่งเตาอันซี มณฑลฝูเจี้ยน แหล่งเตาคงจี มณฑลฝูเจี้ยน แหล่งเตาจิวซุน แหล่งเตาเต๋อเจิ้ง มณฑลเจียงซี 2) เครื่องถ้วยลายครามสมัยราชวงศ์หมิง 3) เครื่องถ้วยเคลือบเขียว สมัยราชวงศ์หยวนจากเตาฝูเถียน เตาลงฉวน 4) เครื่องถ้วยเวียดนามสมัยราชวงศ์เต๋อจิน 5) เครื่องถ้วยศรีสัตนาลัย เตากะน้อย 6) เครื่องถ้วยเขมร เตายุรีรัมย์ 7) เครื่องถ้วยสุโขทัย เคลือบขาวเตาเมืองเก่า 8) เครื่องถ้วยราชวงศ์ถังเตาเหมยเสี้ยน 9) เครื่องดินเผาพื้นเมืองจากคูบัวราชบุรี

7) ศาลพระยาอุทอง (พิธีเข้าฐาน)

ศาลพระยาอุทอง เป็นสถานที่สำหรับใช้ประกอบพิธีประเพณีเข้าฐานเมืองใน หรือการเข้าโรงครุหมอมโนราห์ของชุมชน จัดขึ้นทุกปีในวันแรม 2 ค่ำ เดือน 4 ชาวบ้านจะมารวมตัวกันเพื่อจัดเตรียมอาหาร จัดหมรับ(สำหรับ) จัดสถานที่เพื่อใช้ประกอบพิธี

2. เส้นทางการเรียนรู้ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมชุมชน

เส้นทางนี้เป็นการนำนักท่องเที่ยวเดินทางสู่แหล่งเรียนรู้ทางภูมิปัญญา เพื่อเรียนรู้และร่วมประสบการณ์ทางวัฒนธรรมกับชุมชน ได้แก่ แหล่งเรียนรู้กลุ่มดีเหล็กโบราณ แหล่งเรียนรู้มโนราห์ แหล่งเรียนรู้สมุนไพร และแหล่งเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง รวมถึงประเพณีสำคัญ ๆ ที่ชุมชนยังคงถือปฏิบัติสืบต่อกันมา เช่น การเข้าฐานศาลพระยาอุทอง ประเพณีวันจับปีจเดือนและก่อเจดีย์ข้าวเปลือก ซึ่งถ้าหากนักท่องเที่ยวมีเวลาจำกัดก็สามารถเลือกแหล่งเรียนรู้ได้ตามระยะเวลาและความสนใจเฉพาะของตน

แหล่งเรียนรู้กลุ่มดีเหล็กโบราณ เป็นการสืบทอดกันมาจากต้นตระกูลบรรพบุรุษ เดิมมีอยู่ด้วยกัน 3 แห่ง แต่ด้วยอายุที่มากขึ้นของครุช่างปัจจุบันคงเหลือเพียง 2 แห่ง ส่วนใหญ่ลูกค้าจะเข้ามาสั่งให้ตีมีดพัว มีดกรีดยาง ขวาน และเคียว เนื่องจากเป็นอุปกรณ์สำคัญต่อวิถีเกษตรกรรมของชาวใต้ มีบ้างบางรายที่สั่งให้ตีจอบและเสียมให้ เนื่องจากชาวบ้านที่มาสั่งบอกว่าเป็นเหล็กที่ตีเองมีความคมและทนกว่าที่ซื้อในตลาด ทำให้ครุช่างดีเหล็กยังคงยึดเป็นอาชีพสร้างรายได้ให้กับตนเองอยู่ในปัจจุบัน (ประเสริฐ คงลำพูน, สัมภาษณ์: 11 กรกฎาคม 2560)

แหล่งเรียนรู้มโนราห์ เดิมคณะมโนราห์ในพื้นที่มีด้วยกัน 7 คณะ ปัจจุบันเหลือการแสดงอยู่เพียงคณะเดียวคือ คณะพรจิตร น้อยอุดมศิลป์ ซึ่งยังคงสืบสานเป้าหมายความรักในการแสดงมโนราห์และเปิดบ้านพักเป็นสถานที่ถ่ายทอดความรู้แก่เยาวชนและผู้สนใจทั้งการฝึกท่า วาถอน เล่นดนตรี การร้อยลูกปัดทำชุดรำมโนราห์ ทำของที่ระลึกสำหรับนักท่องเที่ยวในแต่ละปีจะมีกิจกรรมไหว้ครุมโนราห์โดยการลงเทริดซึ่งจะจัดขึ้นในทุกแรม 2 ค่ำ เดือน 4 ของทุกปี (พรจิตร ชูชื่น, สัมภาษณ์: 7 สิงหาคม 2560)

แหล่งเรียนรู้สมุนไพร ในชุมชนเมืองเวียงสระมีครุภูมิปัญญาทางด้านสมุนไพรอยู่ในชุมชนหลายด้าน เช่น การรักษาพิษงู การรักษาโรคทั่วไป การนวดจับเส้น ซึ่งยังคงได้รับความนิยมจากคนในชุมชน (ไพบุลย์ น้อยเจริญ, สัมภาษณ์: 16 สิงหาคม 2560)

แหล่งเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง การนำแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ในชุมชนเวียงสระนั้น เริ่มมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2529 โดยนายรัตพล สุวรรณโชติ ข้าราชการครูที่เกษียณอายุราชการก่อนกำหนดหันมาทุ่มเทเวลาให้กับโครงการตาม

แนวปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และเป็นวิทยากรบรรยายความรู้ โดยใช้พื้นที่บ้านโดยรอบและบริเวณสวนของตนทดลองเป็นแปลงสาธิตเศรษฐกิจพอเพียง (รัตพล สุวรรณโชติ, สัมภาษณ์: 1 มิถุนายน 2560)

กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ในพื้นที่ชุมชนเมืองเวียงสระ

กิจกรรมการท่องเที่ยวลือตามเส้นทางและรายการนำเที่ยวที่กำหนดขึ้น โดยผูกโยงกิจกรรมท่องเที่ยวในกลุ่มโบราณสถานเมืองโบราณเข้าไว้กับกิจกรรมการเรียนรู้ในแหล่งภูมิปัญญาของชุมชน เป็นการสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่แหล่งท่องเที่ยวได้ เช่น เครื่องดื่มสมุนไพร ลูกประคบ แทนที่จะให้นักท่องเที่ยวที่สนใจในเรื่องสมุนไพรและเข้าไปในแหล่งภูมิปัญญาสมุนไพรเท่านั้นจึงจะได้สัมผัสได้ความรู้ในเรื่องสมุนไพร สามารถนำมาผนวกเข้ากับกิจกรรมท่องเที่ยวในแหล่งโบราณสถาน ด้วยการต้อนรับนักท่องเที่ยวด้วยเครื่องดื่มสมุนไพร แซ่เท้าด้วยชุดสมุนไพรแซ่เท้าคลายความเมื่อยขบหลังกลับออกมาจากการเดินชมโบราณสถาน เท่ากับเป็นการช่วยเพิ่มทั้งคุณค่าของการท่องเที่ยวและมูลค่าทางเศรษฐกิจการท่องเที่ยวไปในคราวเดียวกัน นอกจากนี้ สิ่งที่ได้ตามมา คือ การประสานความร่วมมือกันของกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน ทั้งกลุ่มนำเที่ยว กลุ่มภูมิปัญญา กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มโอท็อป หรือแม้แต่ชาวบ้านทั่วไปสามารถมีส่วนร่วมในประโยชน์ที่เกิดขึ้น เช่น การนำรถมอเตอร์ไซด์พ่วงข้างมาให้บริการนักท่องเที่ยว ร้านน้ำชา ร้านขายพืชผลทางการเกษตรทั้งผักและผลไม้ตามฤดูกาลของท้องถิ่นอาจมีนักท่องเที่ยวเข้ามาอุดหนุนซื้อหาสินค้าที่ตนต้องการ

อย่างไรก็ดี กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ในพื้นที่ชุมชนเมืองเวียงสระที่ควรพัฒนาขึ้น ได้แก่ กิจกรรมสืบสานงานศิลป์และภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นการเปิดเวทีให้เยาวชนทำการแสดงมโนราห์แก่นักท่องเที่ยว ด้วยปัจจัยความพร้อมจากการฝึกสอนและมีประสบการณ์ทำการแสดงทั้งในและนอกชุมชนอยู่แล้วเป็นปกติ อีกทั้งการแสดงดังกล่าวยังมีรางวัลชมเชยดนตรีพื้นบ้านประกอบด้วย เท่ากับเป็นการเติมเต็มประสบการณ์ทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าแก่นักท่องเที่ยว โดยทำการแสดงในช่วงพักก่อน หรือหลังอาหารเที่ยงแล้ว ที่บริเวณด้านหน้าวิหารพระของวัดเวียงสระ

ภาพที่ 4 แบบจำลองเส้นทางการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ของชุมชนเมืองเวียงสระ

ภาพถ่ายโดย: เจตน์ยี่ เพชรศรี (2560)

ส่วนการร่วมประสบการณ์ในแหล่งเรียนรู้ทางภูมิปัญญานั้น เป็นการเปิดโอกาสให้นักท่องเที่ยวได้ลงมือทำด้วยตนเอง และสามารถนำกลับไปเป็นของฝากของที่ระลึกได้ เช่น การทำเครื่องต้มสมุนไพร การฝึกทำขนมจากสมุนไพร ยาหม่องสมุนไพร การร้อยลูกปัดมโนราห์ กิจกรรมนี้ทำให้เกิดการต่อยอดเป็นการผลิตของฝากของที่ระลึกจากภูมิปัญญา กลุ่มแม่บ้าน และกลุ่มอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องเกิดขึ้น แม้ผู้ที่มีรถ 2 แถวไม้ที่ไม่ได้ใช้งานแล้วก็สามารถนำมาดัดแปลงให้บริการแก่นักท่องเที่ยวในการเดินทางจากแหล่งท่องเที่ยวหนึ่งไปยังอีกแหล่งท่องเที่ยวหนึ่ง ถือเป็นเสน่ห์การท่องเที่ยวของชุมชน รายได้จากกิจกรรมท่องเที่ยวจะกระจายไปสู่ส่วนต่าง ๆ ต่อไป

ภาพที่ 5 ภาพการฝึกทักษะผู้เยาว์ในเส้นทางการเรียนรู้ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมชุมชน

ภาพถ่ายโดย: วิชชุดา ให้เจริญ (2560)

พัฒนาผู้นำเที่ยวในการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ของชุมชนเมืองเวียงสระ

การนำชมแหล่งโบราณสถานเมืองโบราณเวียงสระและให้ความรู้แก่ผู้เดินทางเข้าไปท่องเที่ยวที่นั่น มีผู้นำเที่ยวโดยธรรมชาติในพื้นที่ ได้แก่ นายสากล บัวแย้ม หรือลุงภา (อายุ 76 ปี) ที่คนในชุมชนรู้จักกันเป็นอย่างดี ด้วยความที่ลุงภาเป็นคนดั้งเดิมในพื้นที่ เดิมโตมาในชุมชน จึงมีเรื่องเล่าเก่าก่อนในอดีต ตำนานท้องถิ่น ประวัติความเป็นมาของชุมชน และภูมิรู้เชิงวัฒนธรรมของเวียงสระค่อนข้างมาก และนายรัตพล สุวรรณโชติ (อายุ 61 ปี) เป็นคนดั้งเดิมในพื้นที่เช่นเดียวกัน เป็นผู้ที่มีความรู้ในเชิงประวัติศาสตร์เป็นอย่างดี ด้วยความสนใจส่วนตัวและเคยทำงานร่วมกับนักวิชาการจากกรมศิลปากรและสำนักโบราณคดีในการสืบค้นร่องรอยทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีของเมืองโบราณเวียงสระมาก่อน ด้วยอายุที่มากขึ้นและภารกิจส่วนตัวทำให้ไม่มีเวลามากนักในการให้ข้อมูลแก่ผู้สนใจ ยกเว้นการติดต่อไว้ล่วงหน้าหรือบังเอิญพบลุงภาที่อาจารย์รัตพลอยู่ที่วัดเวียงสระจึงจะได้ข้อมูลที่ครบถ้วนกลับออกไป ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงต้องการพัฒนาจำนวนผู้นำเที่ยวของชุมชนให้มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น เพื่อแบ่งเบาภาระและเป็นการสานต่อของชุมชน

จากการพิจารณาสถานที่ท่องเที่ยวสำคัญในท้องถิ่นที่เป็นโบราณสถาน โบราณวัตถุ และแหล่งเรียนรู้มรดกทางภูมิปัญญาแล้ว จึงอิงหลักสูตรการอบรมวิชามัคคุเทศก์เฉพาะของกรมการท่องเที่ยว กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา ในหลักสูตรมัคคุเทศก์เฉพาะ (วัฒนธรรมท้องถิ่น) แต่ภายหลังเมื่อนำเข้าหารือร่วมกับคณะกรรมการกลุ่มท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์เมือง

เวียงสระ ได้ข้อคิดเห็นว่า หากจัดอบรมให้แก่ผู้ใหญ่จะมีข้อจำกัดเรื่องเวลาที่ต้องออกไปประกอบอาชีพ หรือมีภารกิจจำเป็นอื่น ทำให้อบรมได้ไม่ต่อเนื่อง อีกทั้งโรงเรียนวัดเวียงสระ โรงเรียนระดับประถมศึกษาในพื้นที่ โดยผู้อำนวยการโรงเรียน นายอาคม ช่วยบำรุง มีโครงการฝึกทักษะนักเรียนให้สามารถบอกเล่าเรื่องราวชุมชนของตนต่อบุคคลภายนอกได้ คณะกรรมการฯ และผู้อำนวยการโรงเรียนจึงขอตกลงนำนักเรียนของโรงเรียนวัดเวียงสระเข้าอบรมในหลักสูตรผู้นำเที๋ยวนี้อีกทั้งยังมีความเห็นพ้องกันว่า ความเป็นเยาวชนในพื้นที่ของเด็ก ๆ จะช่วยส่งเสริมให้เกิดความรักหวงแหน และเห็นคุณค่าความสำคัญในมรดกทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของบรรพบุรุษได้เป็นอย่างดี

การทำหน้าที่มีคุณค่าเล็กน้อยในระยะเริ่มต้นนี้ ลูกาและอาจารย์รัตพลช่วยเป็นที่เลี้ยงให้เหล่ามีคุณค่าเล็กน้อยไปก่อนเพื่อบ่มเพาะประสบการณ์ ข้อมูลที่นำมาบอกเล่า และทักษะความชำนาญในเส้นทางนำชม โดยเฉพาะการนำชมในแหล่งโบราณสถานเมืองในที่เป็นป่าค่อนข้างรกทึบจำเป็นต้องมีผู้ใหญ่ช่วยดูแลอยู่ด้วย การดัดแปลงสภาพแวดล้อมให้เตียนโล่งหรือสะดวกต่อการนำชมไม่สามารถทำได้ตามต้องการ เพราะเมืองโบราณเวียงสระได้ขึ้นทะเบียนโบราณสถานของกรมศิลปากร ภายใต้การดูแลของสำนักศิลปากรที่ 14 นครศรีธรรมราช การเปลี่ยนแปลงใด ๆ ที่มีผลต่อลักษณะและสภาพเดิมของโบราณสถานต้องได้รับความเห็นชอบจากกรมศิลปากรเสียก่อน ปัจจุบันมีผู้นำเที๋ยวที่ผ่านการฝึกอบรม จำนวน 19 คน และทำหน้าที่เป็นผู้นำเที๋ยวอยู่ในปัจจุบัน

ภาพที่ 6 ภาพการฝึกทักษะผู้นำเที๋ยวเยาวชนจากโรงเรียนวัดเวียงสระ (ไหว้พระพุทธรเจ้า 6 พระองค์ เมืองนอก)

ภาพถ่ายโดย: วิชชุดา ให้เจริญ (2560)

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

จากผลของงานวิจัยเรื่องนี้ ทำให้บรรลุวัตถุประสงค์ทั้ง 3 ประการ คือ 1) ชุมชนได้ออกแบบและพัฒนาเส้นทางการท่องเที่ยว โดยกำหนดเป็นเส้นทางจุดต่าง ๆ และเชื่อมโยงเส้นทางกับกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาของชุมชน 2) ชุมชนได้พัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวตามเส้นทางดังกล่าว โดยนักท่องเที่ยวได้ทั้งความรู้ทางประวัติศาสตร์และเรียนรู้วิถีชีวิตที่เป็นภูมิปัญญาของชุมชนในคราวเดียวกัน และ 3) ชุมชนได้พัฒนาผู้นำเที๋ยวให้มีความรู้และทักษะต่าง ๆ ที่จำเป็นเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวที่เพิ่มมากขึ้นในอนาคต

จากการศึกษาเชิงพื้นที่ พบว่าชุมชนเวียงสระมีปัจจัยแวดล้อมอีกหลายด้านที่สามารถพัฒนาให้มาหนุนเสริมกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ของชุมชนให้มีศักยภาพและความน่าสนใจเพิ่มมากขึ้น ในช่วงเวลาของการศึกษาพบว่าครอบครัวหนึ่งมีสูตรการกวนกอละแมโบราณที่ถ่ายทอดกันอยู่ภายในครอบครัว และจะกวนเฉพาะโอกาสพิเศษของคนในครอบครัวเท่านั้น ไม่ได้ทำออกจำหน่ายแต่อย่างใด แต่จะกวนในปริมาณที่มากพอเพื่อแบ่งปันแก่เพื่อนบ้าน โดยเจ้าของสูตรคนปัจจุบันได้แก่ลุงเดิม หนูแก้ว วัย 83 ปี ด้วยความสูงวัยแม้ไม่ได้ลงมือเองทุกขั้นตอนแต่ได้ถ่ายทอดความรู้และช่วยดูแลคุณภาพของกอละแมที่กวนให้ได้รสชาติความอร่อยหอมหวานตามสูตรต้นตำรับ ทั้งนี้คณะผู้วิจัยเห็นว่าการกวนกอละแมสูตรโบราณนี้สามารถเปิดเป็นแหล่งเรียนรู้ทางภูมิปัญญาได้อีกแห่งหนึ่งของชุมชน โดยให้นักท่องเที่ยวมีโอกาสได้ร่วมประสบการณ์ในการกวนกอละแม และนำขนมฝีมือตนเองกลับไป ทำให้นักท่องเที่ยวได้ความรู้และความสนุกสนานจากขั้นตอนการผลิต ซึ่งจะเพิ่มเสน่ห์ให้กิจกรรมท่องเที่ยวของเวียงสระได้มากขึ้น

อีกหนึ่งวิถีการประกอบอาชีพที่น่าสนใจและสามารถเปิดโอกาสให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเรียนรู้วิถีท้องถิ่นคือการทำประมงริมน้ำ ด้วยลักษณะบริบทของพื้นที่ที่มีคลองตาลสายใหญ่ไหลผ่านอยู่ทางทิศเหนือมาบรรจบกับแม่น้ำตาปีทางทิศตะวันตก ทำให้พื้นที่ส่วนหนึ่งเป็นพื้นที่ลุ่มริมน้ำ ในช่วงฤดูฝนจะมีน้ำหลากนาน 1-2 เดือน ชาวบ้านที่อาศัยในแถบนี้ยึดอาชีพประมงริมน้ำจับปลากุ้งหอยขาย แหล่งรับซื้อใหญ่อยู่ที่ตลาดบ้านส้อง ชุมชนใหญ่อีกแห่งหนึ่งของอำเภอเวียงสระที่ตั้งอยู่ห่างออกไปราว 7 กิโลเมตร มีผู้คนอาศัยอยู่ค่อนข้างหนาแน่นเป็นผลพวงมาจากในครั้งอดีตที่บ้านส้องเป็นที่ตั้งของสถานีรถไฟ ทำให้ชุมชนและการค้าขายขยายตัวอยู่ตลอดแนวสถานี แม้ในปัจจุบันบริเวณดังกล่าวยังเป็นตลาดใหญ่ที่มีความเจริญมาก โดยวิถีชีวิตปกติของชาวบ้านแถบนี้ของชุมชนเวียงสระหากไม่ได้ออกไปวางลอบ หวานแห้งจับสัตว์น้ำ ก็จะรวมกลุ่มซ่อมแซมเครื่องมือประมง หรือเอาแรงช่วยกันทำขึ้นใหม่ขึ้นไว้ทดแทนของเดิม รวมถึงการรวมกลุ่มช่วยกันผลิตเครื่องมือจับสัตว์น้ำตามแต่จะมีผู้มาสั่งทำ สิ่งเหล่านี้เป็นเสน่ห์โดยธรรมชาติของชุมชนในยุคสมัยก่อนที่จะใช้เครื่องมือในการทำมาหากินจากวัสดุใกล้ตัว เช่น เครื่องจักสานจากไม้ไผ่ หวาย ที่สามารถสาน ถัก ทอ เป็นรูปร่างต่าง ๆ ได้ง่าย ปัจจุบันด้วยยุคสมัยที่เปลี่ยนไป สิ่งของที่ทำจากแผ่นโลหะสังกะสี เหล็ก พลาสติกได้เข้ามาแทนที่ จนเครื่องใช้ที่ทำด้วยภูมิปัญญาจากไม้เริ่มหายไป นักท่องเที่ยวบางรายอาจไม่รู้จำไม่เคยเห็นรูปร่างลักษณะของเครื่องมือขึ้นนั้นๆ มาก่อน หรืออาจจะเคยพบเห็นนานมาแล้วในครั้งอดีตสมัยปู่ย่าตายาย การเปิดประสบการณ์ให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามาเรียนรู้มีส่วนร่วมในกระบวนการผลิตเครื่องมือเหล่านี้ จะเป็นการเติมเต็มประสบการณ์เหมือนการย้อนอดีตในวันวานหรือเติมเต็มเสน่ห์ให้แก่กิจกรรมท่องเที่ยวของชุมชนแห่งนี้ได้เช่นกัน

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

1) ชุมชนเวียงสระ ถือเป็นอีกหนึ่งชุมชนที่มีศักยภาพในการดำเนินกิจกรรมท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ หากพิจารณาจากความเป็นมาในอดีตที่เคยเป็นเมืองเก่าแก่โบราณ มีหลักฐานปรากฏความรุ่งเรืองมาแต่ครั้งพุทธศตวรรษที่ 7 ดังปรากฏร่องรอยหลักฐานโบราณสถานเมืองโบราณเวียงสระในปัจจุบัน หรือที่ชาวบ้านเรียกกันทั่วไปว่า “โบราณสถานเมืองใน” อย่างไรก็ตาม โบราณสถานเมืองโบราณเวียงสระส่วนใหญ่หลงเหลือในลักษณะเป็นร่องรอยหลักฐานซากปรักหักพังและโบราณวัตถุที่กระจัดกระจายกันอยู่ มีความแตกหักชำรุด ไม่ได้เด่นชัดเช่นพระบรมธาตุไชยาที่มีข้อมูลทางโบราณคดีเกี่ยวเนื่องถึงอาณาจักรศรีวิชัยด้วยเช่นกัน หรือแหล่งโบราณสถานเก่าแก่เช่นที่สุโขทัย ศรีสัชนาลัย หรือในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา การท่องเที่ยวในเมืองโบราณเวียงสระอาศัยข้อมูลบอกเล่าเป็นหลัก อีกทั้งการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์เป็นกิจกรรมท่องเที่ยวที่ไม่ได้มีความโดดเด่นผจญภัย ไม่ได้มีความตื่นเต้นท้าทายเข้ามาเกี่ยวข้อง อาจกลายเป็นข้อจำกัดให้แก่นักท่องเที่ยวเฉพาะกลุ่มเท่านั้นที่เดินทางเข้ามา หากสามารถขยายเส้นทางท่องเที่ยวสู่พื้นที่อื่น ๆ ที่สามารถเชื่อมโยงถึงกันได้ ซึ่งอาจมีทรัพยากรท่องเที่ยวแปลกแตกต่างออกไป เช่นในตำบลบ้านส้องมีแหล่งท่องเที่ยวน้ำตก 357 ที่ต้องอาศัยการเดินทางเท้าตามเส้นทางอุทยานแห่งชาติได้ร่มเย็นเข้าไป หรือท่าวังหิน แหล่งพักผ่อนและเล่นน้ำคลายร้อนของชาวบ้านสวนกล้วย ที่อำเภอบ้านนาสารมีแหล่งการเกษตรและมีศักยภาพในการรองรับนักท่องเที่ยว เช่น สวนสละอาทิตย์ สวนทุเรียนและผลไม้เงาะโรงเรียนที่เลื่องชื่อของ

จังหวัดสุราษฎร์ธานี หรือในเส้นทางท่องเที่ยวหลักที่ผู้ประกอบการดำเนินกิจกรรมอยู่ เช่น การเดินป่าเขาสูงและเชื่อมโยงนำนักท่องเที่ยวมาพักแรมทำคลายความปวดเมื่อยด้วยการประคบสมุนไพรที่เรียงสระ หรือให้นักท่องเที่ยวได้ร่วมประสบการณ์ทางวัฒนธรรมกับแหล่งภูมิปัญญาในชุมชน ทำให้เส้นทางท่องเที่ยวของเรียงสระมีความหลากหลายน่าสนใจ มีการกระจายรายได้จากกิจกรรมท่องเที่ยว ทำให้ทิศทางในการดูแลทรัพยากรท่องเที่ยวและการบริหารจัดการแผนงานด้านการท่องเที่ยวของเรียงสระ ชุมชนเครือข่าย และผู้ประกอบการมีความชัดเจนและได้รับประโยชน์จากกิจกรรมท่องเที่ยวร่วมกัน

2) ด้านกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ของชุมชนเมืองเรียงสระ ยังสามารถดึงให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมด้วยในทุกกิจกรรมที่ดำเนินการ จะเป็นพลังให้กิจกรรมท่องเที่ยวในพื้นที่ดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่อง นับตั้งแต่การออกแบบโครงสร้างการทำงานของกลุ่มท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์เมืองเรียงสระ ที่มีหน้าที่หลักในการบริหารจัดการกิจกรรมท่องเที่ยว กลุ่มผู้ทำหน้าที่นำเที่ยว กลุ่มแม่บ้านผู้รับผิดชอบด้านอาหาร ของว่าง และเครื่องดื่มที่บริการแก่นักท่องเที่ยว กลุ่มของที่ระลึกที่ผลิตขึ้นจากชุมชน กลุ่มแหล่งเรียนรู้ทางภูมิปัญญา นอกจากนี้ ยังมีกลุ่มบริการที่พักที่สามารถพัฒนาได้ในอนาคต เมื่อนักท่องเที่ยวมีความต้องการที่จะพักค้างคืนอยู่ในชุมชนเพื่อร่วมประสบการณ์ทางวัฒนธรรม หรือเชื่อมการเดินทางสู่สถานที่ท่องเที่ยวในพื้นที่อื่นต่อไป สำหรับการผลิตของที่ระลึกของชุมชนนั้นแม้จะมีการผลิตอยู่แต่ก็ยังอยู่ในวงจำกัด และขาดความหลากหลาย อาทิ ลูกปัดและเครื่องประดับมโนราห์ ผลิตภัณฑ์สมุนไพร

การอ้างอิง

- คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยบูรพา. (2554). **การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยบูรพา.
- จักรินรัตน์ นิยมคำ. (2558). การพัฒนาศักยภาพการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น จังหวัดเชียงใหม่. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ทิพาพร ไตรบรรณ. (2557). **แนวทางการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์: กรณีศึกษาหมู่บ้านอรัญญิก จังหวัดพระนครศรีอยุธยา**. กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยกรุงเทพ.
- ธณัศวัย กุลศรี. (2559). **การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์: กรณีศึกษาพิพิธภัณฑ์สิรินธร ตำบลโนนบุรี อำเภอสหัสขันธ์ จังหวัดกาฬสินธุ์**. ขอนแก่น: วิทยาลัยการปกครองท้องถิ่น มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- นงคราญ สุขสม. (2543). **โบราณคดีศรีวิชัย มุมมองใหม่การศึกษาวิเคราะห์แหล่งโบราณคดีรอบอ่าวบ้านดอน**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- _____. (ม.ป.ป). **ประวัติศาสตร์และโบราณคดีสุราษฎร์ธานี**. กรุงเทพฯ: อาทิตย คอมมูนิเคชั่น.
- พจนีย์ แก้วเจริญ. (2551). **โครงการการสืบค้นประวัติศาสตร์เมืองเรียงสระเพื่อหาแนวทางในการฟื้นฟูวิถีชีวิตชุมชนโดยกลุ่มเยาวชนและชุมชนเมืองเรียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี: รายงานฉบับสมบูรณ์**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- วิภาวรรณ ปิ่นแก้ว. (2551). **การศึกษาเพื่อเสนอเส้นทางท่องเที่ยวเชิงนิเวศในอำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี**. กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- สารัท ขอสันติสกุล. (2556). **การขุดตรวจทางโบราณคดี คูเมืองโบราณเรียงสระ อำเภอเรียงสระ จังหวัดสุราษฎร์ธานี**. **นิตยสารศิลปากร**, 56(6), 53-70.
- สุรัตน์ เลิศล้ำ, ปานใจ ธารทัศนวงศ์, สุพล นาถะพินธุ, พงศ์ธันว์ สำเภาเงิน และ Sokrithy, I. (2553). **โครงการศึกษาความเชื่อมโยงของวัฒนธรรมท้องถิ่นสมัยอดีต ถึงปัจจุบันเพื่อพัฒนาฐานข้อมูลวัฒนธรรมและอารยธรรมโบราณในพื้นที่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงและคาบสมุทรมาลายา: รายงานฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

อมรา ศรีสุชาติ. (2557). **ศรีวิชัยในสุวรรณทวีป**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

สัมภาษณ์

รัตพล สุวรรณโชติ. (2560, มิถุนายน 1). สัมภาษณ์โดย วิชชุดา ให้เจริญ. [บันทึกเทป]

สากล บัวแย้ม. (2560, มิถุนายน 15). สัมภาษณ์โดย วิชชุดา ให้เจริญ. [บันทึกเทป]

ประเสริฐ คงลำพูน. (2560, กรกฎาคม 11). สัมภาษณ์โดย วิชชุดา ให้เจริญ. [บันทึกเทป]

พรจิตร ชูชื่น. (2560, สิงหาคม 7). สัมภาษณ์โดย วิชชุดา ให้เจริญ. [บันทึกเทป]

ไพบูลย์ น้อยเจริญ. (2560, สิงหาคม 1). สัมภาษณ์โดย วิชชุดา ให้เจริญ. [บันทึกเทป]